

Рецензия

от проф. д-р Пламен Шуликов върху дисертационния труд на Ива Добромирова Иванова „Конотативна граматика на рекламните текстове за мода в българските печатни медии”, 2017 г. (Софийски университет „Св. Климент Охридски”, Факултет по журналистика и масова комуникация, Катедра „Пресжурналистика и книгоиздаване”, научен ръководител доц. д. н. *Андреана Ефтимова*)

Тъй като предметът на представения за обсъждане дисертационен труд на Ива Иванова „Конотативна граматика на рекламните текстове за мода в българските печатни медии” притежава ярко очертан интердисциплинен характер, дължа две предварителни уговорки. Първата произтича от конвенционалната представа за познавателна специализация, според която аз не съм лингвист, а тълкуваната от мен работа на Ива Иванова избира по неизбежност тъкмо езиковедски подстъп към фундаментални проблеми на пресжурналистиката и изобщо на медиазнанието. Втората, в известен смисъл свързана с предходната, също засяга илюзия за противоречие, този път между академичното езикознание, неизбежно дефиниращо част от изследователския ракурс на представения за обсъждане текст, и рекламисткия криейтив като откровено медиен обект на неговото изследване.

В свое оправдание бих се позовал на Р. Якобсон. В работата си от 1975 г. „Лингвистика и поетика”, където впрочем се обсъждат именно конотациите, макар и поетически, той, литературоведът, стиховедът, поетът Агляр, се самоназовава лингвист. Дори, донякъде самомнително, твърди, че като на лингвист нищо лингвистично не му е чуждо (*Linguista sum; linguistici nihil a me alienum puto*). Несимпатичната на пръв поглед обаче илюзия за претенциозна самомнителност той репликира с общо съображение, чертаещо уж предимно перспективите на академичната филология. Поантира текста си с реплика, която, ако 70-те не бяха твърде отдалечени от времето на автентичния футуризм, вероятно с основание бихме сметнали за „плесница на обществения вкус”: „Днес ние все по-ясно разбираме, че както лингвистът, игнориращ поетическата функция на езика, така и литературоведът, равнодушен към лингвистичните проблеми и незапознат с лингвистичните методи, представляват въпиющ анахронизъм.” Уж обаче на пръв поглед проспективна, „футуристичната” хипотеза на Якобсон за идеалния филолог на бъдещето е всъщност ретроспективно ориентирана и дълбоко вкопана във вече наличното, но някак останало в латентен вид филологическо знание. Първата му стъпка назад в хронологията води към „Аксиоматика на науката за езика” (1933 г.) на К. Бюлер, където (о, ужас!) четем почти същото - че „даже историкът на литературата е длъжен да бъде граматик”. Тези думи на Бюлер отдавна са надхвърлили обхвата на конвенционалната филология и днес едва ли би имало нужда от особени аргументи, ако кажем, че те се оказват профетически за познавателната същност и на съвременното медиазнание. За да се уверим в това, достатъчно би било дори само да прелистим списъка с научната

продукция на Катедрата по пресжурналистика и книгоиздаване от Софийския университет. Дори най-повърхностен преглед би ни уверил, че медиазнанието отдавна е едно от най-мощните днес познавателни полета, енциклопедично консолидиращи някогашната горда, но печална самота на традиционни хуманитаристки специализации като лингвистика, литературознание, изкуствознание, философия, семиотика и пр.

Самият Бюлер ни връща към свои предчувствия от далечната 1907 г., когато възникват идеите му както за „*пълния* модел на езика като *органон*”, така и за езика като „двукласна система”. Последната идея, разпознаваема днес в опозитивната двойка „език - реч”, ние обичайно свързваме с името на Ф. дьо Сосюр, а хронологично я отнасяме едва към сравнително късната 1916 г., когато посмъртно е издаден неговият „Курс по обща лингвистика”. И точно тук е време да дам пояснения във връзка и с втората уговорка, разбира се, далеч не в оправдание на избора на темата, а като недвусмислено приветствие към докторантката и нейната научна ръководителка за този избор.

На въпроса защо през 1907 г. К. Бюлер мечтае за такъв модел на езика, който е именно *пълен*, сравнително пълен отговор дава третият принцип от неговата четириделна аксиоматика на науката за езика. Обозначен като „С”, този трети принцип признава неизбежността на отношенията между речев акт и езикова структура. Всъщност новото, което според Бюлер би трябвало да направи модела на езика *пълен*, е именно *речевият акт*. Евристичната догадка речевият акт да разшири познавателния обхват на лингвистиката ние с готовност приписваме на Д. Р. Сърл (1965 г.), като отдаваме дължимото, разбира се, и на неговия непосредствен предтеча Д. Л. Остин, чиито 11 лекции, назовани впоследствие „Как с думите се вършат неща” (1962 г.), са предварително четени през 1955 г. Тук обаче по-важно е не кога, а къде са четени те. Може и да е случайно съвпадение, но те са четени на ежегодния Джеймсовски курс в Харвардския университет. Дори това да е съвсем случайно, обстоятелството, че първият опит за системно описание на речевите актове се оказва свързан с името на най-ревностния популяризатор на прагматизма от началото на ХХ век – Уилям Джеймс, всъщност е твърде закономерно. Съвсем независимо дори от известните опити на Ч. С. Пърс да се разграничи от триото най-ревностни пропагандисти на *прагматизма* (У. Джеймс, Д. Дюи и Ф. Шилер), като избира, за разлика от тях, да преназове своята обща философска концепция *прагматицизъм*, все пак това направление в хуманитаристиката съхранява своята непоколебима общност в основния си познавателен вектор, неотклонно следващ отношенията между знака и неговия интерпретатор.

Разбира се, интерпретативната участ на намерението, експлицирано чрез езикови инструменти, не е изключителна евристична заслуга на прагматизма. В този смисъл, „непредпазливо” споменато от Бюлер, името *органон*, с което Андроник Родоски назовава корпуса на Аристотелевата логика, отвежда към псевдоаристотелевия трактат „Срещу софистическите опровержения”. Там четем лаконично описание на полисемията: „Тъй като по време на разсъжденията (върху нещата) не можем да носим със себе си самите неща, а вместо тях използваме като техни знаци имената им, ние

допускаме, че онова, което се случва с имената, се случва и със самите неща... Но съответствие тук няма, защото броят на имената и думите е ограничен, а количеството на нещата – неограничено. Затова едно и също име и една и съща дума неизбежно означават много.” Дори въз основа на употребените в това разсъждение понятия „име” и „дума” да сметнем, че то е релевантно единствено спрямо лексикалното езиково равнище, все пак трябва да признаем, че негов предмет могат да бъдат и изобщо деривациите в смисъла, вложен в това понятие от М. Фуко - като *безпорядъчно, неопределимо и винаги нестабилно изменение на формите в линеен и, особено важно, в нелинеен порядък*.

Всъщност обаче преимуществената посока, която знанието за езика ревниво следва докъм края на XVII век, е метафизично-рационалистското предубеждение, че именно *езикът говори* (М. Фуко). В този смисъл метафизичните таксономии на видимите и винаги налични езикови структури като основен предмет на лингвистиката постепенно отстъпват позициите си на своего рода метаболични (даже прозрачни от гледна точка на конвенцията) речеви феномени. Показателно например е как Ч. С. Пърс в края на 70-те години на XIX век дефинира символния знак – именно като знак, който при отсъствие на интерпретант би загубил своите качества на знак. Това дефинитивно прозрение за понякога неналичното налично едва ли би било възможно без посредничеството на откровено „нелингвистичната” дотогава категория „полза”. В крайна сметка не би било възможно и без работата на Д. С. Мил „Утилитаризъм” (1861 г.). Именно на Д. С. Мил посвещава своите лекции върху прагматизма У. Джеймс. Вероятно тук не е излишно да се спомене, че Ю. Апресян, чието семантично описание на конотацията Ива Иванова солидно цитира, е автор и на краткия, но красноречив предговор към „Утилитаризъм” на Д. С. Мил. Отнесено към процеса на общуването чрез естествения език, понятието „полза” би следвало да се модифицира в смислова полза или смислова цел, като тази медиалингвистична спецификация засяга преди всичко комуникативния комфорт на интерпретатора. В общи линии зададената от прагматизма функционалистка тенденция може да бъде сравнително ясно проявена в тематичните предпочитания на лингвофилософията и лингвистиката от ново време. Там асиметрията между интереса към пропозициите като топос на истината, от една страна, и интереса към илокутивните и перлокутивни актове като топос на мисленето, на съзнанието (Остин, Сърл) – от друга, се проявява очевидно в полза на втория тематичен приоритет. Така топосите на заблудата се оказват като че ли колективно преценявани като твърда територия на постижимия смисъл. За чест на медиазнанието, поело, наред с логиката, семиотиката, филологията и лингвофилософията тежестта на управлението на смисъла, то героически се изстъпва тъкмо пред топосите на заблудата, директно „подучено” да се нагърби с този Давидов подвиг след края на Първата световна война от познавачи на пропагандата и PR-а като У. Липман и Е. Бернайс, и индиректно - от знаменития вуйчо на Бернайс З. Фройд далеч преди нея. Във „Вицът и неговото отношение към безсъзнателното” (1905 г.) психиатърът Фройд ексцерпира толкова реални конотативни употреби, че дори самочувствието на езиковед като К. Бюлер би могло да остане някак потиснато от тяхното обилие, още повече – от тяхната таксономична системност. Има, разбира се, и обратни примери, какъвто е случаят с М.

Маклуън - инженер и филолог, посветил почти изцяло изследователската си активност на медиазнанието. Именно неговата представа за медиазнанието като за своего рода панепистемон на информационната епоха като че ли зачева съвсем реалното интердисциплинарно самочувствие у настоящите изследователи на публичната комуникация. Кой от свръхцитираните днес философи, лингвисти, литературоведи, семиотици е останал равнодушен към печатната книга, вестника, рекламата, фотографията, киното, електронните медии, интернет? Коя друга академична катедра днес, освен катедрите по масова комуникация, може да консолидира толкова различни по своята изходна познавателна нагласа специалисти? Що се отнася до отговора на втория въпрос, би било съвсем достатъчно, ако само се озърнем около себе си в настоящия момент.

В мечтата на К. Бюлер за такъв модел на езика, който притежава *пълнотата* на Аристотелев органон като че ли (далеч не само метафорично) отекват дори теоремите на К. Гьодел от 30-те за *непълнотата*. В крайна сметка пред амбициите за пълнота на лингвистичния „органон” се изстъпва неизчерпаемото „въображение на знака” (Р. Барт), чиято граматикализация като че ли е обречена на вечна непълнота независимо от изследователските амбиции. И именно затова тяхната смелост заслужава приветствие.

В този смисъл бих искал категорично да поощря избора на Ива Иванова и нейната научна ръководителка доц. д. н. Андреана Ефтимова да се пресегнат към изкусителната идея за една хипотетично цялостна граматика на конотациите. При това да го направят дори съвсем независимо от известната опасност текстът да попадне в ръцете, както се казва, на строги, но справедливи езиковеди, долавящи в неговия епически замисъл еретични алюзии с „граматика на фантазията”. Подобна претенция обаче би следвало да сложи оръжие пред таксономичната систематика на изложението, скрупулъзно проследяващо поведението на обекта си в контекста на всички условно обособими езикови равнища. Тази пунктуалност на изследователската нагласа дори е родила и една, меко казано, респектираща с обема си рубрика „съдържание”, която, може би няма да е неприлично да подсказва, че не би изгубила нищо от своите функции на ориентир към и без друго богатата на архитектурни сегменти работа, ако бъде графично оптимизирана.

Надеждни опори на намерението феноменът конотация да бъде представен с дескриптивна пълнота са и обилният експериментален материал на изследването от около 1600 влезли в реално обращение употреби, и изразената статистическа нагласа на авторката, която чрез нея успява да открие употребителни тенденции, особено видни например в частта за транспозициите, и стремежът установените тенденции да бъдат графично визуализирани, и, разбира се, почтената изследваческа длъжност всеки раздел да бъде, така да се каже, поантиран с изводи. Тази кратка, но искрена похвала на индукцията, статистиката, нагледността и изследователския морал бих предпочел да се схваща и като похвала изобщо на медиалингвистичния подстъп към обекта на изучаване. Не бих имал нищо против да се схваща дори и като известна литературоведска завист към съхранения в лингвистично ориентираното медиазнание респект спрямо продуктивния позитивизъм, който в неговото класическо разбиране

звучи чрез думите на А. Н. Веселовски „теорията зависи от материала”. Литературоведите обичайно компенсират позабравените поуки от времето на академичния позитивизъм чрез тежкия арсенал на концептуалната белетризация – инструмент, към който впрочем знанието за медийния език си струва да посяга, за да „конотира” своите безспорни познавателни резултати и с един, така да се каже, съблазняващ, прелъстяващ читателя артистизъм на изложението. В този смисъл родната ни хуманитаристика едва ли би могла да излъчи по-ярък пример за синергично взаимодействие на двата подстъпа от класическата вече монография на Р. Коларов „Звук и смисъл”. Радващо е, че Ива Иванова не само се позовава на този текст, но изцяло възприема неговата изчерпателна типология на метафоничните структури, за да опише конотативния ресурс на звуковите конфигурации в рекламните текстове за мода, които впрочем Остин, мисля, съвсем случайно е пропуснал да прибави към реда на естествените жанрови перформативи като клетвата и заклинанието.

Все във връзка с метафонията, не мога да не констатирам и деликатния езиковедски слух на докторантката. По повод на нескончаемия дебат кое е най-ниското смислотворно равнище на езика, тя не загърбва съмненията на Р. Коларов дали смислотворният потенциал на фонологичните единици (когато те не изпълняват функции на морфема, да кажем, в качеството им на флексии) не е всъщност подценен и дори „онеправдан” от лингвистичната конвенция, според която морфемата е последният защитен вал на смисъла. Освен цитирания от Р. Коларов Дионисий Халикарнакски, който в съгласие с античните фюсейски представи за евфонията приписва, например, на звука ламбда неотделимата от него абсолютна способност „да гали слуха”, към този почти еретичен от гледна точка на тесейската, че и на съвременната лингвистична конвенция възглед можем да добавим и неоромантическия оптимизъм на К. Балмонт. Следвайки достойния за подражание Диносиев пример, той приписва на звука „л” особената плавност на падащо есенно листо. Лингвистичната конвенция в български вариант, разбира се, би могла начаса да му противопостави в качеството на контрааргумент твърде несимпатична нашенска дума, също започваща с „л”, и окончателно и завинаги да се саморазправи със спорната теза както на Диносий Халикарнакски, така и на руския му съмишленник от епохата на символизма. Хипотетичният смисъл на звука обаче, ако смисълът, разбира се, не е преценяван единствено като граматичен, би могъл да има, даже със сигурност има съдбата на стиховия метър. Той сам по себе си не би могъл да притежава смисъл, надхвърлящ неговото буквално метрическо изражение, но употребителната традиция е в състояние да добави към него подобни допълнителни смисли и така схематичната безпристрастност на 4-стъпния ямбически размер изведнъж да се окаже емфатично конотирана, като осъмне изненадващо в облика на „Пушкинов 4-стъпен ямб”. Така се случва и с тъй наречения „весел хороводен ритъм” на кратките хореични размери. Без на умножавам излишно примерите, те очевидно проявяват поне две безспорни следствия. Първото от тях е експлицирано в революционното понятие на М. Л. Гаспаров „семантичен ореол на метъра”. Тук лингвистичната конвенция обичайно смръщва вежди, тъй като семантиката неизбежно търси нашир и дълж денотати, и в този конкретен случай основателно пита кой ли пък е денотатът на 4-стъпния ямб. Без

да може да бъде веднъж и завинаги дефиниран, той спокойно е в състояние да получи рецептивна яснота, да получи надеждна разпознаваемост в рамките на конкретен употребителен контекст. Второто следствие личи в избраната от Гаспаров дума *ореол*, която лингвистичната конвенция почти задължително атрибутира чрез определението *конотативен*. Какво излиза? Че конотатът може да бъде надеждно денотиран? Тогава пък къде са експликаторите на конотата? Как да ги систематизираме в граматикоподобно описание или дори в речник, ако те притежават експликативната плъзгавост на, така да се каже, почти суперсегментни единици, неподлежащи на запис без общоприета система от диакритични знаци? Тъкмо на това място възниква остра необходимост от съдействието на Якобсоновия филолог, бих добавил – медиалингвист, с широк профил, който някак светотатствено подлага на смислови преноси нормативно узаконени понятия от лингвистичната терминология, като си позволява, подобно на Р. Коларов, да строи чрез тях дори граматични метафори, скептично подсмиващи се на употребителната конвенция. Добър урок на споделеното употребително убеждение дава още Сосюр с уловения от него феномен на анаграмата, който пък Ж. Старобински преценява като въстание на езика срещу самия себе си. В края на 40-те Е. Р. Курциус транспонира дори самото понятие *транспозиция*. Назовава го *стилистична транспозиция*, илюстрира я с полиптотон (многопадежие) – *idem idem eidem de eodem* (лат., едно и също от едни и същи на едни и същи), възникнал в резултат на педагогическо упражнение, целящо преобразуване (сир., своего рода транспозиция в широк смисъл) на неметризиран в метризиран текст. Накратко, ако у някого от почитаемия кворум все още е останала дори капка вяра в моята лоялност към употребителната конвенция, съм длъжен да го разубедея, като кажа, че приветствувам далеч не само „въстанията на езика срещу самия себе си”, но още повече – скепсиса, дори обструкцията към екстерминиращата същност на дефинитивните понятия в Бодрияровия смисъл, т. е. „нещо да бъде лишено от неговия край, предел” като „нова форма на изчезването, измислена от нас, за да замени смъртта”. Това са вече думи на страстен симпатизант към неизбежните лингвистични въстания спрямо узаконените дефинитивни употреби. Разбира се, тук имам предвид единствено евристичната продуктивност на съмнението към споделените употребителни убеждения и произтичащата от него преднамерена познавателна провокативност, основана върху смислови преноси, паронимазия, метафонични закачки, изобщо – върху целия спектър на употребителната оказионалност, без изключение дори на най-яроствните ѝ експликации у Л. В. Щерба или пък в „Джаберуоки” на Алиса.

Далеч не само по току-що изредените причини, разбира се, напълно споделям онази част от обсъждания труд, която е посветена тъкмо на оказионализмите, на възможно най-неконвенционалните речеви форми. Именно в тях *най-чувствително* отеква формалистката представа за остраниостяването и произтичащото от него рецептивно затруднение като изходни диференциални белези на художествената речупотреба. Впрочем току-що споменатият руски формализъм, макар да е заченат и потопен без остатък в академичната филологическа традиция на XIX век, не остава безучастен към информационните вълнения на новия XX век и през 20-те дори планира проект по история на руския журнал, който спокойно би могъл да добие вид на

суверенно медиазнание. Би могъл, но политическата опасност, която знанието за медиите излъчва, предоставя тази блестяща, но неосъществена от ОПОЯЗ възможност на техните колеги от Франкфуртската философска школа В. Бенямин, З. Кракауер и Р. Арнхайм.

Като казвам „най-чувствително”, имам предвид сравнително късия хоризонт на популярната сред професионалните рекламисти представа, която успява да долови okazaionalизма изключително като лексикален феномен. Този не особено далечен хоризонт на професионално проникновение, разбира се, е безмилостно констатиран от Ива Иванова, като изводът ѝ е солидно подкрепен и със статистически аргументи. Бих бил още по-удовлетворен обаче, ако в парадигмата на okazaionalизмите бяха поне споменати и т. нар. *малапропизми* или *уеларизми*, към съвкупния прираст на които нашата родна художествена традиция в лицето на Чудомир също не е безучастна. Още повече, че разполагаме с фундаменталното изследване на Н. Георгиев „Цитирацият човек в световната литература”, където феноменът е скрупулъзно изследван. Това, разбира се, не е претенция към обсъждания труд, а по-скоро въпрос към неговата авторка, тъй като не знам дали тя изобщо е попадала на подобни употреби сред ексцерпирания от нея материал.

Бих добавил и още един въпрос. Когато обсъжда редунадантността между реч и икона (с. 305), Ива Иванова някак оправдава тавтологията във функционалните им взаимоотношения. Ако правилно съм разбрал, тъкмо с подобна цел е цитиран Барт, според когото при преминаване от една знакова система към друга непременно възникват вторични значения, тъй че в този смисъл дори очевидната смислова тавтология между икона и реч не би следвало да се схваща като буквална изоморфност. Такава интерпретация е повече от основателна. И наистина, ако си представим, че думата „кана” е визуализирана чрез графично изображение на съда „кана”, съвсем възможно е (разбира се, в зависимост от рефлексивните своеобразия на интерпретатора) една от двете експликации на денотата да провокира алюзия, например, с „Кана галилейска”. Това обаче е възможна, но не и задължителна хипотеза. В повечето случаи знаковата редунадантност би могла да получи единствено утилитарни оправдания: да кажем, да предоставя изображения на неграмотни или пък релефни надписи – на слепи. На този фон ясно изпъкват смислотворните предимства на, така да се каже, квазиредунадантната знакова употреба. Давам пример с реално съществуваща реклама. Под реално изображение на туби (съдове за течено гориво) Хамлетовият въпрос „to be, or not to be” е изписан „туби or not туби”. Макар това да е от онзи тип „склеротични остроумия” в рекламата, каквито Х. Бръзицов уместно илюстрира с надписи като „Тенекиджийница *Тишина*”, „5ко”, „100ян” и пр., те все пак произвеждат някакъв втори смислов план, колкото и самоцелен да е той. Въпросът ми е как биха могли да бъдат оправдани редунадантните отношения между икона и реч в контекста на съвместната им употреба. Още повече, че Ива Иванова сама прибягва до уместна оптимизация на знаковата редунадантност. Когато обсъжда *модалната рамка* на конкретни употреби в рекламни текстове за мода, тя предпочита да изпише понятието, като обособи графично изцяло съдържащата се в него дума *мода* (МОДАлна рамка).

В заключение бих си позволил да препоръчам на Ива Иванова да добави към своя очевиден езиковедски дар и още поне щипка увереност, когато заявява *модуса* на авторската си позиция. Така самочувствието, което, убеден съм, тя тепърва предстои да трупа в своята изследователска работа, ще я изведе до онзи хоризонт на експликативна свобода, където талантливата белетризация в научното изложение превръща извечните врагове „добросъвестност“ и „увлекателност“ в синергийно мощен екип.

Въз основа на актуалността и значимостта на изследваната проблематика в дисертационния текст на *Ива Иванова* „**Конотативна граматика на рекламните текстове за мода в българските печатни медии**“, на широкия аналитичен подстъп на работата, основана върху теоретични, експериментални и статистически аргументи, на единствено уместния към изучаването на рекламата интердисциплинарен подход, както, разбира се, и на направените 6 публикации в научната периодика, убедено предлагам на уважаемия кворум да присъди на *Ива Добромирова Иванова* научната степен „*Доктор*“ по докторската програма *Медиен език и стил* в професионално направление 3.5. *Обществени комуникации и информационни науки*.